

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI NUTQINI O'STIRTISHDA TA'LIMYI O'YINLARDAN FOYDALANISH

Suyunova Marjona Akbar qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning til birliklari yuzasidan muhim tushunchalar tizimini o'zlashtirishlari, nutqqa, o'qishga, yozishga oid ko'nikma va malakalarni egallashlari muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida, "Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini, nutqiy rivojlanishini shakllantirishga qaratilgan" deb o'tilgan. Ushbu ilmiy maqola bolalarning nutqiy madaniyatini takomillashtirish xususidagi ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *nutqiy birliklar, interfaol usullar, axloqiy qadriyatlar, nutqiy madaniyat, elektron materiallar.*

Bir qarashda, nutq darslariga ko'p vaqt ajratilishi kerak. Shu sababli, otanalar uzoq vaqt davomida ularni boshlashga jur'at etmaydilar. Aslida, hamma narsa unchalik murakkab emas: nutqni rivojlantirish uchun mashqlar kundalik hayotning deyarli har qanday vaqtida va moliyaviy xarajatlarsiz amalga oshirilishi mumkin. Qanday qilib? Oddiy qoidalarga rioya qilish.

1. Nutqni rivojlantirish poydevori - bu bolalar bilan doimiy aloqa. Ular javoblardan tortinmaydigan juda ko'p savollar berishadi. Agar darhol javob berish qiyin bo'lsa, shunday deyish yaxshiroqdir. Bolani kattalar o'ylab ko'rguncha kutib turing, lekin keyinchalik u kerakli ma'lumotlarni oladi, suhbatdoshni qiziqtiradi va u bilan aloqani izlaydi.

2. Bolalar kattalar nutqiga taqlid qilishadi, shuning uchun siz so'zlarni yoki tovushni buzadigan va kamaytiruvchi qo'shimchalardan foydalangan holda "bolalarcha" gapirish uslubiga taqlid qilmasligingiz kerak. Bu to'g'ri talaffuzga xalaqit beradi va bunday nutq nuqsonlarining paydo bo'lishiga olib keladi, bu esa faqat nutq terapevti tomonidan yo'q qilinishi mumkin. Shuningdek, murakkab jummalarni etkazish va bolaga tushunarsiz so'zlarni talaffuz qilish, ayniqsa, nutqni rivojlantirishga urinish paytida ularni takrorlashga majbur qilish mumkin emas. Ishlaydigan material - bu maktabgacha yoshga mos keladigan individual tovushlar, qisqa hikoyalar va she'rlar.

3. Agar uni mashq qilsangiz talaffuz yaxshilanadi. Bu o'yinning erkin shaklidagi mashqlarga yordam beradi. Bolaning nutqini shunga o'xshash tarzda qanday rivojlantirish kerak? Defektologlarning tavsiyalariga e'tibor bering va artikulyatsiyani yaxshilash, so'z boyligini oshirish va so'zlashuv muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha individual dars rejasini tuzing.

Nutqni rivojlantirish badiiy mashqlari

Bolaning artikulyatsiya organlari (til, lablar, tishlar) hali to'liq rivojlanmagan, shuning uchun bola to'liq gaplasha oladi (nutq harakatlarini amalga oshiradi). Buning uchun chaynash, yutish yoki so'rish orqali rivojlanadigan katta mushaklarni aralashtirib bo'lmaydigan kichik mushaklarni kuchaytirish kerak. Ular nutq a'zolari uchun mashqlar to'plami sifatida artikulyatsion gimnastika yordamida mustahkamlanadi, ular kuniga ikki marta (ertalab va bir kunlik uyqudan keyin), ko'zgu oldida o'tirgan suhbat paytida yukga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. Kompleks statik va dinamik nutq mashqlarini o'z ichiga oladi, 2-3 daqiqaga taxminan 5 daqiqa kifoya qiladi.

1. Dumaloq labial mushaklarning rivojlanishi haqida "Tabassum": tishlar yopiq, lablar tabassum bilan kengaytirilgan, bu holatda ular 10-15 soniya ushlab turiladi, keyin bo'shashadi.

2. Til muskullarining rivojlanishi to'g'risida "Rassom": og'iz ochiladi, tilning keng uchi yuqori kesma ustiga joylashadi, u yerdan asta-sekin rassom cho'tkasi kabi osmonga va orqaga o'tadi.

1. Badiiy adabiyotni o'qing

Kitoblarni o'qiyotganda nafaqat voqealarning syujeti va rivojlanishini kuzatish, balki muallifning qaysi so'zlar, qahramonlar, tabiat, ichki makon va buyumlarni tasvirlashiga e'tibor berish ham foydalidir. Uning takliflari qanday qurilgan? Matnda qanday epitetlar va metaforalar qo'llaniladi? Bunday tafsilotlarga e'tibor qaratish va o'qiganlaringizni takrorlash adabiy uslublarni yaxshiroq eslab qolishga va ularni o'z nutqingizda qanday qo'llashni o'rganishga yordam beradi.

2. Audio kitoblarni tinglang

Maktab o'quv dasturiga dosh berish yoki shunchaki vaqtni yaxshi o'tkazish kerak bo'lsa, audio kitoblar - bu ajoyib usul. Ularni tinglashda siz professional aktyorlarning intonatsiya, mantiqiy stress, nutq tezligi va ovoz tembrini qanday ishlatishiga, pauzalar kerakli effektini qanday yaratishiga e'tibor berishingiz kerak. Barkamol, ammo monoton va tushunarsiz nutq tinglovchilar e'tiborini qozonishga yordam bermaydi. Ba'zida hayajonlanish so'zlardan ko'proq narsani aytishi mumkin, shuning uchun odamlar ko'pincha iboraning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosiga emas, balki uni qanday talaffuz qilishiga ishonishadi. Intonatsiya yordamida odam ba'zan ongli ravishda, ba'zan esa bexosdan fikrlar, his-tuyg'ular va kayfiyatni etkazadi. Va uning ahamiyatini his qilish oddiy mashqqa yordam beradi: har qanday so'zni talaffuz qiling (masalan, "yaxshi bajarilgan" yoki "yaxshi!") Turli xil intonatsiyalar bilan uch-to'rt marta.

Nutq nafasini rivojlantirish

Tovush manbai o'pkadan tomoq, burun yoki og'iz bo'shlig'i orqali chiqadigan havo oqimi. Har qanday tovushlar nutqning bir qismidir, shuning uchun ularning to'g'ri talaffuzi, normal ovoz balandligi, shuningdek, ifodali intonatsiya va aniq

diksiyon yaxshi nafas olish deb hisoblanishi mumkin. Muayyan usul yordamida bajariladigan nafas olish mashqlari uni hajmli, ritmik, sekin va iqtisodiy ekshalatsiyaga yordam beradi.

Maktab yoshidagi bolalar uchun nutqni rivojlantirish bo'yicha mashqlar

1. So'zli nutqni ishlab chiqish

Turli kasb egalari bilan kartalarni oldindan tayyorlang. Kasbni nomlash va uning ishida nima ish qilgani to'g'risida gaplashishni so'rab, bolani navbat bilan ko'rsating. Bundan tashqari, o't o'chiruvchi, shifokor yoki politsiyachi haqida hikoya yozing.

2. Guruh darslari uchun. (Reaksiya rivojlanishi va fikrlashning faollashishi)

Bolalar aylanaga aylanadi, rahbar tanlanadi. Rahbar ob'ektning shaklini (yumaloq, uchburchak, kvadrat va h.k.) chaqiradi va to'pni bolaga tashlaydi, talaba to'pni ushlab, ushbu forma mavzusini nomlashi kerak. Agar javob to'g'ri bo'lsa, bolaning o'zi shaklni chaqiradi va to'pni boshqa qatnashchiga tashlaydi. Agar javob noto'g'ri bo'lsa, unda keyingi safar yutqazgan ikki narsa nomini aytishi kerak. Ob'ektning rangi va sifatini ham (issiq, sovuq, yaroqsiz, yumshoq, va hokazo) chaqira olasiz.

Bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha o'yinlar

1. **Nutqni tinglashni rivojlantirish uchun** (turli tovushlar va harflarning quloqqa tushishi)

Rahbaringiz so'zni "ushlab qolish" kerak bo'lgan xatni, masalan, "Sh" tovushini chaqiradi. O'z navbatida, bu maktubning mavjudligi va unisi bo'lmagan so'zlar: maktab, sinf, talaba, kabinet, sharf, shtapel, josus va boshqalar. So'zda "Sh" harfini eshitib, bola qo'llarini chayqab turishi kerak.

Agar bola qiyin deb topsa va kerakli tovushni eshitmasa, prezentatsiya talaffuzda talaffuzda aks etishi kerak.

2. Avvalgi o'yinning versiyasi allaqachon berilgan ovozning talaffuzisiz ad

Bolaning oldida turli xil o'yinchoqlarni joylashtirish va ularga "Sh" harfini (ayiq, sichqonchani, chaqaloq Masha, to'p, va hokazo) o'z ichiga olgan kishilarni ko'rsatishlarini so'rayman.

3. "Men ishonaman - ishonmayman"

O'g'il hikoya qiladi:

Biz hovlida yurdik. U erda bir to'q sariq topilgan, u qumda o'sadi, tarvuz singari tukli. Biz uni kesib, terini tozalab tashladik. Ammo uni ta'mi keltirib, tillarini yondirdilar.

Bola matnни qaysi chindan ham haqiqatan ham bo'lishi mumkinligini va ixtiro nima ekanligini aytib berish kerak.

4. "Mening kunim"

Bolaning kunduzi faoliyati (bolani tishlarini tozalaydi, nonushta qilish, uyquga ketadi, bolalar bog'chasiga boradi, tushlik qiladi va hokazo) va kunduz vaqtini

ko'rsatadigan to'rtta kartani - ertalab, kechqurun, kechqurun, tungi kartalarni tayyorlang. Bola nima va qachon sodir bo'lganligini aytib berishi kerak. To'g'ri nutq uchun mashqlarni o'zingiz kashf qilishingiz mumkin. So'zlarni almashtirish yoki harflarning noto'g'ri qayta tuzilganligi haqida hikoya qiling. Yoki siz taklif qilgan rasmdagi bolani ertakga aylantirsin.

Nutqni nutqni rivojlantirish vositasi sifatida o'yin o'yinchoqni birlashtiruvchi tarzda o'ylashga imkon beradi va shu bilan birga olingan bilimlarni mustahkamlaydi. Bola o'ynash jarayonida kamroq charchagan va tanani haddan ortiq yuklamaydi. Eng muhimi, bolani amaliyotga majbur qilish emas, balki uni qiziqtirishi va o'yinni xotirjam ritmgga qaratishi kerak.



Bolangizning nutqini qanday qilib to'g'ri tarzda rivojlantirish kerakligini aytib beradigan nutq terapevtiga tashrif buyuring. Shifokor nutq va eshitish vositalarini rivojlantirish uchun bir nechta maxsus mashqlarni taklif qilishi mumkin. Uyda bunday darslarni o'tkazish uchun tavsiyalar beramiz.

Masalan, bolalar "mash'al" mashqini juda yaxshi ko'radilar. Bolani mushuk ichimliklar suti sifatida til harakatlarini amalga oshirish uchun taklif qiling, so'ngra og'zini yamoq uchun yigit atrofida. Bundan tashqari, bolani tilni tüpte aylantirishga o'rgatishingiz mumkin.

Muntazam mashqlar chaqaloqni barcha tovushlarni va harflarni to'g'ri eshitishni va unga ovoz berishni ta'minlaydi. Va kattaroq bolalar o'zlarining so'zlashuvlarini kengaytiradilar. Xalq iborasi bilan aytganda, «gapga do'ppi kiygizadigan» so'z ustalarining nutqi kishini o'ziga rom etmasdan qo'ymaydi. Ustozlardan biri shunday degan edi: «*Men minbarga chiqsam, o'zimni miltiq o'qtalغان ovchi oldida dag'-dag' titrayotgan quyonga o'xshataman, yozish uchun stolga yaqinlashsam, o'zimni bamisoli arslondek tasavvur qilaman*».

Ko'z, quloq, miya, yurak bu ko'rish, eshitish, anglash, his etish demakdir. Ularning ro'yobi til, nutq orqali ikkinchi vujudga, tom ma'noda aytadigan bo'lsak, ommaga etib boradi. Biz bir-birimizga fikrimizni, tushunchalarimizni nutq orqali etkazib anglatamiz. Ularda tasdiq yoki inkor ma'nosida fikr uyg'otamiz. SHuning uchun ham allomalar nazdida tilga e'tibor alohida ahamiyat kasb etgan. Hadisi shariflardan birida "so'zda sehr, she'rda hikmat bor" deyilishi bejiz emas. So'zning sehrini bilish uchun unga mehr qo'yish zaruriyatini ham yoddan chiqazmaslik zarur.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, nutqiy mahoratni egallashga intilish nutq odobi, aniqrog'i, til va nutq vositalarini puxta bilishni taqozo etadi. Nazariy ma'lumotlar amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashmas ekan, bunga erishish mushkul.

Har qanday so'zning xosiyati nutqning mohiyati bilan aloqadorgina emas, balki mantiqiy tafakkur mezonidir. Nutq, notiq, mantiq, notqlik atamalarining bir o'zakdan yasalgani ham bu til birliklarining o'zaro uzviy bog'liqlikda namoyon bo'lishini anglatadi. Biri birisiz ro'yobga chiqmasligini, biri ikkinchisini taqozo etishini bildiradi. Bolalarning tasavvur dunyosi shu qadar keng bo'ladiki, u yerda butun borliq koinot jilvalanib turadi. Biz bilib bilmasdan shu kengliklarga daxl qilib qo'yamiz. Ularga o'zimizning mavjud dunyoqarashimizni singdirishga urunamiz. Aslida bilishimiz kerakki, biz ularga hech narsani o'rgatavb olmaymiz. Bizning eng muhim vazifamiz shu bo'lishi kerakki, ularga o'zlarini rivojlantirishi uchun imkoniyat qilib berishimiz, uni tabiatan mavjud bo'lgan qobiliyatlarini yuksaltirishga yo'naltirishimiz kerak. Buyuk rus yozuvchisi va metodisti lev Tolstoy "Bolalarni o'qitishni bas qiling: deganda, aslida, ularning o'zlari ustida ishlashlari uchun imkoniyat qilib berishlik, ularning o'zlarini o'z ustilarida o'rgatishni nazarda tutgan edi. Bugun ta'lim tizimidagi hayotiy kompetensiyaviylikning ham mohiyati bolalarni jonsiz dars jihozlaridan ko'ra hayotiy faoliyatga olib chiqishini, dars jarayonini hayot bilan bog'lashni pirovard maqsad qilib qo'yadi.¹

ADABIYOTLAR:

1. Elmurodov N. O'qituvchining nutq madaniyati. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2003.
2. Karimov S.A., Mahmatmurodov Sh.M., Karimova O.N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – T.: "O'zbekiston", 2003
3. <http://www.ziyo.net.uz>.
4. <http://www.pedagog.uz>
5. Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi./Darslik/. – Toshkent: "Innovatsiyo ziyo".,2022.54-bet
6. <https://uz.mazorhomes.com/>

¹ Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi./Darslik/. – Toshkent: "Innovatsiyo ziyo".,2022.252-bet.